

Liberalizam i Katolička Crkva u Republici Hrvatskoj

Hašić, Antonija

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:623747>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-17**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

Pravni fakultet u Zagrebu
Katedra za sociologiju

Antonija Hašić
LIBERALIZAM I KATOLIČKA CRKVA U REPUBLICI HRVATSKOJ

Diplomski rad

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Ksenija Grubišić

Zagreb, lipanj 2024.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	2
2. TEMELJI LIBERALIZMA.....	3
2.1. Demokracija i solidarnost.....	3
2.2. Ideja slobode, jednakosti i odgovornosti.....	5
2.3. Društvene funkcije liberalizma.....	9
2.4. Povijest liberalizma.....	10
2.5. Razvoj liberalizma u Hrvatskoj.....	12
2.6. Neoliberalizam.....	18
3. KATOLIČKA CRKVA I LIBERALIZAM.....	19
3.1. Liberalni stavovi pape Franje.....	19
3.2. Laici u Republici Hrvatskoj.....	20
3.3. Obnova Crkve.....	22
3.4. Enciklika Laudato si.....	25
4. KATOLIČKA CRKVA I REPUBLIKA HRVATSKA.....	26
4.1. Odnos Katoličke Crkve i Republike Hrvatske.....	26
4.2. Tri modela odnosa između države i Crkve.....	28
4.3. Sveta Stolica i Republika Hrvatska.....	29
4.4. Konkordatski ugovori.....	30
4.5. Važnost Drugog vatikanskog sabora za Republiku Hrvatsku i Katoličku Crkvu.....	31
5. ZAKLJUČAK.....	31
6. POPIS LITERATURE.....	34

1. UVOD

Tema pisanja ovog rada je liberalizam i njegov odnos prema Katoličkoj Crkvi, pa tako i Katoličkoj Crkvi u Republici Hrvatskoj. Izabrala sam ovu temu pisanja rada zbog toga što je nauk Katoličke Crkve dugo vremena bio skoro pa nepromjenjiv, zbog često konzervativnih stavova papa koji su bili na čelu Katoličke Crkve. Međutim sa papom Franjom to više nije tako. Papa Franjo uvodi dosta novosti u Katoličku Crkvu u smislu liberalnijih stavova određenih važnih pitanja. Katolička Crkva u Republici Hrvatskoj mora poštivati i provoditi odluke svih papa pa tako i sadašnjeg pape Franje.

U ovom radu će se diferencirati teme: temelji liberalizma, odnosi Katoličke Crkve i liberalizma, te Katoličke Crkve u Republici Hrvatskoj. Liberalizam svoje temelje bazira na pozitivnim vrijednostima koje će biti obrađivane u ovom radu.

Liberalizam je ideologija koja ima svoje društvene funkcije kao što su ispunjenje potrebe za identitetom, shvaćanje perspektive svijeta, liberalizam motivira djelovanje, olakšava proces odlučivanja te liberalizam ujedinjuje ljude pomoću svojih vrijednosti. Početak liberalizma u svijetu datira iz 17. stoljeća, utemeljitelji su engleski filozofi Thomas Hobbes i John Locke. U Hrvatskoj se od 18. stoljeća odvija razvoj liberalizma i proces liberalizacije. U novije vrijeme svjedoci smo razvoja i neoliberalizma koji uglavnom favorizira interese krupnog kapitala.

Katolička Crkva svoje pozitivne temelje bazira u moralu i nadi u pozitivno. Postoje tri modela odnosa države i Crkve koji će se obrađivati u ovom radu. Za Republiku Hrvatsku i liberalizam je osobito važan Drugi vatikanski sabor po kojem se Crkva više otvara svijetu.

Katolička Crkva u Republici Hrvatskoj utječe kao moralni arbitar na društvo i politiku. Važan je i utjecaj laika na građane, kao pomoć socijalnoj sferi države. Liberalizam je omogućio pojedinim društvenim skupinama da se istaknu i bore za svoja prava kao što su prava žena, prava manjina i prava radnika; kao što se bori i Katolička Crkva u cijelom svijetu. Postoje problemi koji jednako perzistiraju u zemljama stare kršćanske civilizacije npr. u Europi, i u zemljama koje su tek evangelizirane npr. u Africi. To je situacija svjetskog liberalizma i Katoličke Crkve kao suprotstavljenim vrijednostima, ali i izazovima zajedničkog suživota u sadašnjim modernim vremenima. Uslijed porasta tehničkog mentaliteta uslijedio je i uspon demokratskog duha, koji se očituje u preobrazbi političkih tokova svugdje u svijetu. Katolička Crkva, a tako i Crkva u Republici Hrvatskoj se trudi biti kolektivni element koji usklađuje

društvene odnose dijalogom. Snošljivost liberalne demokracije nosi sa sobom popuštanje u načelima, stvara smisao relativnosti i ozračje dijaloga.

U Hrvatskoj su prekretnicu za Crkvu i liberalizam učinili demokratski izbori za samostalnu i suverenu Republiku Hrvatsku 1990. godine. Hrvatsko se društvo tada otisnulo u liberalnu demokraciju, a prestao je socijalizam koji je bio na snazi od 1945. godine. U socijalizmu Crkva nije bila presudna za život naroda, a država nije odobravalala život Crkve. Liberalizam kao ideologija i svjetonazor zagovara smanjenje nadzora države nad individualnom slobodom pojedinca. Zalaže se za politički pluralizam i uvođenje liberalnih reformi, te slobodu tržišta. Liberalizam je uobličen u zakonima. Zalaže se da svi ljudi mogu ravnopravno birati vlast države i biti birani u vlast. Katolička Crkva svoje pozitivne temelje bazira u moralu, etici i nadi u pozitivno. Crkva traži praktična rješenja koja se odnose na poboljšanje socijalnog života u državi. Upravo je Crkva sa svojim povijesnim iskustvom u socijalnom djelovanju, jedan od važnih faktora koji utječe na socijalnu sferu države. „Jaki katolicizam i politički apsolutizam faktori su inklinacije k jednom konzervativno-korporativnom modelu socijalne države, dok odsutnost takvih tendencija prije razvija jedan liberalan model.“ (Zrinščak, 1997.: 76) Liberalan model države podržava i Republika Hrvatska.

2. TEMELJI LIBERALIZMA

2.1. Demokracija i solidarnost

Demokracija je vladavina naroda, sve se odluke države donose većinom njezinih građana kroz izbore. Jedan od ključnih stavki kulture demokracije jest suradnja opozicije. Taj je kulturni prijelaz teško ostvariti gdje je uobičajeno da se vlast mijenja nasilnim putem. Trebaju se zalagati svi za iste osnovne demokratske vrijednosti. Temelj demokracije je snošljivost i uljudnost u javnim raspravama. U praksi se liberalna demokracija iskazuje kroz vlast naroda a naziva se još i građanska demokracija. Postoji politički pluralizam. Sve države u današnjem zapadnom svijetu smatraju se liberalnim demokracijama. Glavne karakteristike liberalne demokracije su reprezentativnost vlasti i sloboda za svakog građanina. Ta dva ideala se postižu kroz: opće pravo glasa, vladavinu prava, slobodu govora i tiska i okupljanja, pravo na privatno vlasništvo, pravo na privatnost, pravo na obrazovanje, neovisno sudstvo, ustavnost, građanska prava usklađena s ustavom i zakonima.

Zadatak države je da određuje pravne okvire i uvjete slobodne ekonomije, koja pretpostavlja jednakost strana. Država se mora brinuti za pravednu raspodjelu dobara te pravednu plaću, i boriti se protiv monopola. Obveza je svih pojedinaca da solidarno djeluju u javnom životu, da se zalažu jedni za druge i da se javna vlast zalaže za građane. Crkva se zalaže za mogućnost sudjelovanja građana u političkim odlukama te podržava takav sustav vlasti da građani imaju mogućnost da nadziru vlast i da je biraju te da ju zamjene kada to bude potrebno. Ivan Pavao II. se u svojim enciklikama zalaže za pravnu državu i demokratski sustav vlasti. To je sustav u kojem vlada zakon, a ne samovolja pojedinaca. Crkva treba pomoći narodu u stvaranju pravičnih zakona koji se temelje na poštivanju dostojanstva ljudske osobe. Zakoni se trebaju temeljiti na kriterijima pravde i moralnosti. „Opće dobro ostvaruje se primjenom pravednih zakona, odgovornim postupcima izvršne vlasti i pravednim sudstvom. Opće dobro, dakle, postiže se strogim poštivanjem ljudskih prava...“ (Grubišić, 1997.: 164) Pojedinaci moraju biti svjesni da su međusobno povezani, upućeni jedni na druge i da čine društvo. Ljudi moraju biti svjesni svoje funkcije i svoje odgovornosti jednih prema drugima. Solidarnost je bitna za društvo i treba ju razvijati. Kod ljudi treba razvijati osjećaj osobne odgovornosti. „Nema sumnje da je potrebno ljude odgajati u zajedništvu da bi razvili smisao za solidarnost (suodgovornost, uzajamnu raspoloživost, ljubav prema redu, međusobno pomaganje...). Riječ je, dakle, o odgoju za temeljne vrijednosti za društveni život – poštenje, dobrotu, ozbiljnost, velikodušnost, umjerenost, vjernost dužnostima, smisao za odgovornost – življene solidarno.“ (Jelenić, 1997.: 148) Solidarnost je jedan od važnih načina ostvarivanja čovjeka u njegovoj cjelovitosti, iako ljudi imaju svoje slabosti koje ih u tome sprječavaju. „Stoga se solidarnost temelji na poštivanju moralnih, kulturnih i duhovnih zahtjeva utemeljenih na dostojanstvu ljudske osobe i na vlastitom identitetu svake zajednice...“ (Jelenić, 1997.: 149) Solidarnost treba biti društveno i moralno ponašanje.

„Istinski nas dijalog uči shvaćanju i prihvaćanju legitimne raznolikosti, svojevrsnog pluralizma koji je prisutan u Crkvi i koji predstavlja bogatstvo i dinamizam njezina unutarcrkvenoga života.“ (Baloban, 2021.:75) Bitno je tragati za zajedništvom zbog toga što na svijetu žive ljudi različitih svjetonazora i uvjerenja, te je bitan zajednički suživot i sreća svih. Razgovor pojedinaca o njihovim važnim stavovima i interesima kao i raspravljanje u traženju istine su veoma bitni. Dijalog pretpostavlja otvorenost te suprotnosti i razlike u mišljenju između sudionika u dijalogu. Samo potvrđivanje i suglasnost inače nema smisla. Upućenost na druge i otvorenost u traženju istine su bitne

pretpostavke dijaloga. Važno je međusobno priznavanje ravnopravnosti i osobnog dostojanstva sudionika, a isključuje se karikiranje ili pojednostavljenje sugovornikova mišljenja. Među sudionicima mora postojati i svijest o neposjedovanju apsolutne istine.

U životu čovjeka važna je uloga države kao jamca individualnih prava i opće sigurnosti. Interakcija između društva, pojedinca i države je složena. Državne vlasti da bi stvorile povoljnije uvjete za građane moraju sve češće posredovati u pitanjima gospodarskog, društvenog i kulturnog života. Država mora imati zaštitnu ulogu u društvu, osnovanu na ustavnim i zakonskim načelima, mora biti u službi pojedinaca i društva kao cjeline. „Iako je pitanje idejne konkurencije i duhovnog pluraliteta često uznemirivalo Crkvu i stvaralo određene poteškoće u prihvaćanju vjerskih sloboda i opće snošljivosti, danas je pluralnost prihvaćena kao izraz dostojanstva ljudske osobe i zakonite slobode vlastitog izbora.“ (Šimundža, 1997.: 119) Drugi vatikanski sabor je zauzeo otvoreniji pristup društvu prihvaćanjem različitih vrijednosti koje su u skladu s moralnim načelima, te je uvažavanjem tuđeg mišljenja i prihvaćanjem različitih ideja otvorio vrata razvoju demokracije.

2.2. Ideja slobode, jednakosti i odgovornosti

U 17. stoljeću u Europi se počela širiti ideja slobode koja je došla na mjesto religije koja je do tada bila privilegirana. Ideja slobode je utrla put razvoju liberalizma. „Postupno ovaj termin obuhvaća političku orijentaciju koja je bila sklona braniti i proširivati slobodu, otvorenost pojedinca svim vrstama sloboda (slobodi govora, slobodi od arbitrarne moći, slobodi trgovine, slobodi stvaranja), vjeru u prosvjetu i opći napredak, zahtjev za sekularnim ustavom i predstavničkom i odgovornom vladom.“ (Feldman, 1998.: 15) Katolički nauk se suprotstavljao liberalizmu jer se smatralo da liberalizam vodi prevelikoj slobodi čovjeka i pojedinačnom izdvajanju ljudi. Prosvjetiteljstvo je iznijelo svoj zahtjev za sekularnom državom. Modernost je doba ideologija, a one su sve sekularne.

Sloboda čini bit čovjeka, ona je srž čovjekove vrijednosti. I Bog želi čovjeka koji je slobodan. „U kršćanstvu je temeljna zapovijed ljubav prema Bogu, prema bližnjemu i prema samom sebi. Ljubav pretpostavlja slobodu. Samo je slobodna ljubav ljubav, jer ljubav pretpostavlja slobodan izbor i ona je prvenstveno voljni čin, čin slobodna izbora.“ (Grubišić, 1998.: 138) Sveti Pavao u Poslanici Galaćanima piše : „Vi ste, braćo, k slobodi

pozvani.“ Tu se misli na slobodu od svega što čovjeka čini ovisnim i zarobljenim. Sveti Pavao je protiv navezanosti na bilo što. „Sva biblijska predaja pretpostavlja da je čovjek kadar donositi slobodne odluke, neprekidno se poziva na njegovu mogućnost slobodna izbora i u isto vrijeme naglašava njegovu odgovornost za ono što čini.“ (Grubišić, 1998.: 139) Čovjekova sloboda se događa u interakciji s drugim ljudima tako da čovjek može biti slobodan samo ako je i drugi čovjek slobodan. Sloboda traži uzajamnost. Takva sloboda je povezana s odgovornošću za svoj izbor i za posljedice svog djelovanja. Dosta ljudi slobodu drugog čovjeka shvaća kao smetnju. Crkva bi trebala stupiti u slobodan dijalog sa suvremenim svijetom osnažena svojim izvornim kršćanskim vrednotama. Modernitet je posljedica djelovanja liberalnih ideja. Crkva bi se trebala vratiti idejnim nadahnućima prve Crkve. Ako ne bude dijaloga između Crkve i svijeta ne može biti niti nove evangelizacije. „Važno je poticati promjene u duhu tolerancije, suživota i uvažavanja različitosti.“ (Grubišić, 1998.: 142) Vjera se ne nameće nikome, nego se prihvaćanje vjere prepušta vlastitom traženju i nalaženju istine. Vjerska sloboda znači da se priznaje pravo na slobodu vlastitog izbora, bez ikakvog pritiska.

Liberalizam potječe od riječi sloboda. Zbog toga je ideja slobode podloga svih oblika liberalizma. Ona je na prvom mjestu, pa iz nje sve drugo proistječe. Liberalizam se razvio između ostalog iz ideje vjerske tolerancije, što znači da su svi ljudi slobodni i jednaki izabrati da li će biti vjernici ili ne, te koje će biti vjerske pripadnosti ako su vjernici. Engleski filozof John Locke je u 17. stoljeću jedan od prvih elaborirao o vjerskoj toleranciji. Napisao je Dva pisma o vladi i Pismo o toleranciji. „On ispravno podsjeća da su putovi prave religioznosti individualni, budući da je to pitanje unutrašnjeg prihvaćanja, individualnoga osjećaja, shvaćanja i doživljavanja čovjekova svijeta i univerzuma. U tome ljudski duh ima autonomiju i slobodu u odnosu spram bilo kakve vanjske sile ili prisile.“ (Skledar, 1998.: 169) Locke zagovara odvojenost Crkve od države zbog toga što su to dva različita područja, država se brine za zemaljske stvari i probleme, dok se Crkva brine za duhovne stvari. On zagovara prijateljstvo, mir i pravednost.

„A baš činjenice govore da je liberalizam gotovo isto što i moderni svijet, jer ga najviše on obilježava i uvjetuje. Na liberalističkom individualizmu i pravnoj državi počiva danas zapadnjačka civilizacija, bez obzira na to što to nije sve što nju tvori.“ (Jukić, 1995.: 10) Liberalizam je ideologija u kojoj je najvažnija sloboda pojedinca i zaštita prava pojedinaca. Crkva ne podupire liberalizam jer su u njemu naglašeni zaokupljenost ekonomijom i materijalizmom. Crkva je bila protjerana na sami rub društva zbog procesa sekularizacije i

laicizacije. U 19. stoljeću su se Katolička Crkva i liberalizam sukobili. Crkva smatra da čovjek može razviti svoje intelektualne sposobnosti najviše životom u zajednici s drugim ljudima. Također ciljevi i sustavi vrijednosti i moralna načela čovjeka ovise o životu u zajednici. Ta društvena komponenta, pripadnost zajednici pomaže čovjeku da formira svoj vlastiti sustav vrijednosti. Kroz interakciju s drugim ljudima učimo se izražavati.

Liberalizam zahtjeva da svi ljudi budu jednaki u pravima i slobodi bez obzira na razlike koje postoje u vjeri, spolu, rasi, profesiji. On se zalaže za autonomiju pojedinca i njegove osobnosti. John Stuart Mill je engleski filozof i teoretičar koji je začetnik modernog liberalizma. On se zalagao za slobodnu inicijativu svakoga pojedinca i za slobodu mišljenja i djelovanja sve dok ta sloboda ne ugrožava drugog pojedinca ili mu nanosi štetu. Inače zajednica nema pravo ni na što prisiliti nekoga. Obilježja liberalizma su neovisnost pojedinca o državi, hedonizam, tržišno gospodarstvo i primat privatnog vlasništva.

U liberalizmu je čovjek dovoljan sam sebi, što uključuje racionalizam, optimizam i naturalizam. Liberalizam polazi od ideje potpune slobode, preko ideje pravde i potpune jednakosti pojedinaca u društvu, naposljetku dolazi do ideje potpunog napretka. To je utopija. Katolička Crkva je kroz povijest mijenjala odnose prema liberalizmu, bila je s njim u sukobu i mirila se s njim.

Prema mišljenju liberalnih mislilaca ljudi su se rađali jednaki i slobodni, te je to neizbježno vodilo do rata svih protiv svijeta: *bellum omnium contra omnes*. Zbog toga dolazi do društvenog ugovora – *Contrat social*- putem kojeg pojedinci prenose svoja prava na suverenu vlast koja donosi zakone. Bitno je bilo međusobno uskladiti autoritet i individualizam, te državu i slobodu. Demokracija i liberalizam su povezani. Ipak ima nekih razlika. Liberalizam se zalaže za neovisnost pojedinaca o državi i potpunu slobodu, dok demokracija znači sudjelovanje pojedinaca u državi te se zalaže za većinu u odlučivanju. Liberalizam se zalaže za potpunu slobodu trgovine. Mislioci liberalizma smatraju da tko dobro trguje, ne ratuje. Međutim dolazi do toga da se izdvajaju jaki i moćni na štetu slabih i siromašnih. „Kad gospodarski rast postane glavna zaokupljenost jedne ideologije, onda sloboda i jednakost nisu više svrhe nego sredstva te ideologije. Sve je počelo s pravima, a završilo s koristima.“ (Jukić, 1995.: 7)

Preteča liberalizma je i teorija naravnog prava -*ius naturale*- koja se zalaže za to da je svaki čovjek dovoljan sam sebi. Ljudi su shvaćeni kao potpuno samostalna bića i neovisni o društvenim i političkim uvjetima. Individualizam je neodvojivo povezan s liberalizmom.

„Liberalni svjetonazor je u polju filozofije politike i etike javnog djelovanja, najutjecajniji iskaz o modernom samorazumijevanju čovjeka i konstituciji njegova identiteta. Liberalna paradigma počiva na četiri stožerna etička uporišta. To su: moralni individualizam; individualna sloboda, moralna jednakost osoba; i racionalno opravdanje društvenih i političkih ustrojstava u svijetu suprotstavljenih, razboritih koncepcija dobra života.“ (Raunić, 2005.:9)

Sličnost u odnosima Crkve i liberalizma je u tome što se zalažu za ostvarivanje osnovnih prava svakoga čovjeka. Nauk Katoličke Crkve i liberalizam imaju određene zajedničke crte što otvara mogućnost korisnog dijaloga među njima. Papa Ivan Pavao II. se u enciklici *Centesimus annus* zalaže za načelo pravne i socijalne države u kojoj vlada zakon, a ne samovolja pojedinca ili skupine. Papa se zalaže i za demokraciju što znači za vladavinu naroda kroz slobodne izbore, te za participaciju u upravljanju i dijalošku kulturu. Bitno je da politika provodi slobodu, jednakost i toleranciju za sve pojedince. Sredstvo pomoću kojeg liberalna država upravlja je razum. Liberalizam je potakao naglo razvijanje znanosti i tehnologije.

„Takvi sustavi nerijetko, u ime osiguravanja slobode tržišta, politički nepodobnim pojedincima ili cijelim društvenim skupinama svjesno uskraćuju pravo na autonomno donošenje odluka, pravo na slobodu kretanja i pravo na život.“ (Kovačević, 2015.: 17) Sloboda u liberalizmu je sloboda moćnih i jakih. Dolazi do toga da ljudi postaju vjerski i moralni indiferentni i na kraju postaju ateisti. Država treba zastupati dobrobit svakoga čovjeka zato što ona postoji zbog ljudi, a ne obrnuto. Ne postoje ljudi zbog države. Utoliko je ona pravedna. „Pokazalo se da u kriznoj situaciji, čak i u vodećim liberalnim demokracijama, vlade u većoj mjeri odgovaraju zahtjevima finansijskih institucija i kapitala negoli interesima građana koji su ih izabrali.“ (Kovačević, 2015.: 30) Kritika liberalizma je u tome što u liberalizmu postoji mogućnost da bogati postaju još bogatiji, a siromašni još siromašniji. Tako je rekao papa Ivan Pavao II. „Uz rastuće razlike u bogatstvu i sve veći broj obespravljenih, inzistiranje na tome da država treba promicati samo negativnu slobodu bez stvaranja uvjeta za njezino ostvarivanje, liberalizam će biti sve manje privlačna ideologija.“ (Kovačević, 2015.: 33)

2.3. Društvene funkcije liberalizma

Liberalizam je ideologija koja ima svoje skupove ideja i vrijednosti pomoću kojih objašnjava svijet i opravdava ljudsko djelovanje u njemu.

Prva društvena funkcija liberalizma pridonosi ispunjenju potrebe za identitetom. Ta ljudska potreba za osjećajem svrhe u životu pomaže ljudima pri poštovanju njihove kompetencije u životu, u smislu obavljanja zadataka osobnog razvoja. Pomaže osjećaju čovjeka za zajedništvom s drugim ljudima. Time se dijelovi života pojedinca stapaju u smislenu cjelinu i time pridonose oblikovanju identiteta. Time se izbjegavaju diskriminacija i netolerancija prema različitosti.

Druga društvena funkcija liberalizma je važna zbog perspektive svijeta, kako se on može bolje razumjeti. Postavljeni su temelji kako se u realnom kontekstu valja ponašati i u kojem smjeru djelovati, to je orijentacija. Liberalizam je mnogima nudio smisao i način kako se valja ponašati osobito u promjenjivim okolnostima.

Treća funkcija liberalizma motivira djelovanje koje je usmjereno na održavanje vrijednosti i vjerovanja. To motivirajuće djelovanje može uspostavljati socijalni pritisak zbog postizanja društvenih promjena. U ovom djelovanju mogu se proizvesti jake kolektivne emocije jer djeluje na afektivnu sferu ljudi kako bi ljude potaknula na djelovanje. „Zato je njezin stil kitnjast, živ i sugestivan, koristi se simbolima i metaforama kako bi se pobudili kolektivni osjećaji i volja za djelovanjem.“ (Ravlić, 2021.: 446)

Četvrta funkcija liberalizma olakšava proces odlučivanja, tako što sužava opseg alternativa za odlučivanje. Kad treba izabrati između raznih opcija, liberalne struje pomažu ljudima da se odluče za određenu opciju. „...Politička ideologija pojednostavnjuje složenosti pojmova i odnosa te ublažava njihove napetosti i konflikte, tako što daje određeno značenje pojmovima (sloboda, jednakost, pravda), a jasno tumačenje situacijama i odnosima.“ (Ravlić, 2021.: 446)

Peta funkcija liberalizma je da liberalizam ujedinjava ljude pomoću svojih vrijednosti kao što su zalaganje za jednakost i slobodu. On je povezan sa srednjom klasom pa izražava interese te klase i jača njihovu pripadnost. Liberalizam održava socijalnu stabilnost pomoću svojih vrijednosti. „Tu je posebno važna njihova uloga legitimiranja poretka, njihova sposobnost opravdavanja političkih institucija i priskrbljivanja pristanka građana

na njih tj. osiguravanja što veće prihvaćenosti slike racionalnosti poretka.“ (Ravlić, 2021.: 447)

2.4. Povijest liberalizma

Liberalizam je nastao u borbi protiv feudalizma i njegovih ograničenja, najviše na društvenom i ekonomskom području. Liberalizam se odnosi kritički prema religioznim i političkim institucijama koje sputavaju individualnu čovjekovu slobodu. Liberalizam potječe od latinske riječi *liberalis* što znači slobodarstvo. Taj se svjetonazor zalaže za smanjenje nadzora države nad individualnom slobodom pojedinca, te vjeruje u razum pojedinca i slobodu izražavanja. To je borba građanstva za slobodu mišljenja i nesputano tržište. Liberali se zalažu za ravnopravnost žena i osobnu slobodu svakog pojedinca koju jamči država. Važno im je ravnopravno biranje vlasti za sve ljude i da svi mogu biti izabrani u parlament i vladu putem slobodnih izbora.

Početak liberalizma datira iz 17. stoljeća. Utemeljitelji liberalizma su engleski filozofi Thomas Hobbes i John Locke. Thomas Hobbes je tvorac teorije društvenog ugovora. Prema toj teoriji ljudi trebaju vlast nad sobom predati vladaru koji će svojom vlašću osiguravati mir svakom čovjeku. Tako strah svakog pojedinca za opstanak postaje izvor suverene vlasti vladara. Prema tome on smatra da je država rezultat društvenog ugovora. On se zalaže za nepovredivost apsolutne vlasti vladara i potrebe građanstva koje treba jaku državnu vlast koja će zaustaviti dugotrajne građanske ratove i probleme u društvu te pomoći oslabljenim ustanovama koje donose zakone i brinu se za provođenje i poštivanje zakona. John Locke je bio politički pisac, odgojen u duhu liberalizma, njegovi tekstovi o politici temelj su suvremene demokracije. On je prvi počeo zagovarati sekularizaciju u „Pismu o toleranciji“. On je protivnik teorije o urođenim idejama, smatra da svo znanje potječe iz iskustva. On smatra da je duh po rođenju „tabula rasa“ (prazna ploča) i da „ništa nije u intelektu što prije nije bilo u osjetilu“ (*Nihil est in intellectu, quod antea non fuerit in sensu*). Napisao je *Ogled o ljudskom razumu*. U njegovom djelu *Dvije rasprave o vladavini* on govori o teoriji prirodnog prava, pravu razuma, individualnoj slobodi i pravima koje treba upotrebljavati da lakše razlikujemo legalnu od ilegalne civilne vlade, također piše o zakonitosti pobune protiv tiranske vlade. On se sa stajališta liberalizma suprotstavlja ideji Thomasa Hobbesa o apsolutnoj vlasti suverena i tome da je prirodno stanje ljudi rat svih

protiv svijetu. Locke smatra da je prirodno stanje ljudi jednakost i opća sloboda. On se zalaže za razum tj. prirodni zakon koji uči ljude jednakosti i da ne smiju nanositi štetu drugome čovjeku. Zajednička crta Lockeja i Hobbesa je društveni ugovor kojim se čovjek odriče svog prirodnog prava da sam brani svoje interese i prirodno stanje, te to prenosi na državu. Tako dolazi do uspostavljanja države koja treba jamčiti pravo vlasništva, slobodu i pravo na život. On zagovara potrebu podjele vlasti na najvišu zakonodavnu zatim izvršnu i federativnu tj. onu koja se odnosi na vanjsku politiku. Zagovara i pravo naroda na revoluciju ako zakonodavac iznevjeri povjerenje naroda. Njegove liberalističke ideje ušle su i u američki ustav i francuski ustav iz 1791. godine, te se na njima temelji u osnovi britanska ustavna tradicija. Locke govori o toleranciji prema svim crkvama i vjerama koja je temelj liberalizma. Liberalizam se kao važna politička misao i praksa razvija iz prosvjetiteljstva. Francuska Deklaracija o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine je jedan od najvažnijih dokumenata Francuske revolucije i liberalizma.

Francuska revolucija koja je trajala od 1789. godine do 1799. godine postigla je ukidanje kmetstva i feudalnih odnosa, uspostavljeno je građansko društvo i država, dolazi do ukidanja oblika ovisnosti i osobne neslobode ljudi, traži se jednakost svih ljudi pred zakonom. Kmetovi se oslobađaju nepravедnosti i feudalnog pritiska. Na početku revolucije kmetstvo nije postojalo više u klasičnom smislu, osim u nekim pokrajinama te i dalje kmetovi nisu mogli sklopiti brak bez dopuštenja feudalca niti se seliti.

26. kolovoza 1789. godine donesena je Deklaracija o pravima čovjeka i građanina. Ona određuje pojedinačna prava. Ističe da se ljudi rađaju slobodni i ostaju slobodni i jednaki u pravima, štiti se privatno vlasništvo, zalaže se za otpor protiv tlačenja feudalaca, ističe se da suverenitet počiva na narodu a ne kralju i da su svi jednaki pred zakonom, proglašava se sloboda pisanja i govora. Principi deklaracije zasnivaju se na društvenom ugovoru i na načelu podjele vlasti koja je temelj liberalne demokracije. Prestaje biti važno božansko pravo kralja kako je bilo do tada. Svi građani imaju pristup javnim položajima, mjestima i službi, bez obzira na razlike osim u vrlinama i nadarenosti.

1789. godine su crkvena imanja konfiscirana da bi se mogla financirati nova vlast i reforme. Kao odštetu Crkva je dobila vrijednosne papire koji su ubrzo izgubili vrijednost te je došlo do inflacije. Svećenstvo je došlo pod državnu vlast, bilo je zaduženo za matične knjige i pokapanja preminulih te su dobivali državnu plaću. Biskupi su trebali biti birani, a ne da ih bira Papa. Zbog toga je došlo do problema s Papom. Liberali su nailazili na otpor

aristokracije ali i seljaštva. Građanstvo tj. buržoazija je bilo glavno polazište liberalnih ideja.

2.5. Razvoj liberalizma u Hrvatskoj

U Hrvatskoj se od kraja 18. stoljeća odvija proces liberalizacije kao i u većem dijelu Europe. Temeljna deklaracija liberalnih ideja je Deklaracija o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine, koja je temeljni dokument Francuske revolucije. To je bila veoma važna građanska revolucija. Najvažniji članci Deklaracije su članci 1. i 4. Članak 1. kaže: „Ljudi se rađaju i ostaju slobodni i jednaki u pravima. Društvene se razlike mogu temeljiti samo na općoj koristi.“ (Ganza Aras, 1994.: 5) Članak 4. kaže: „Sloboda se sastoji u tome da čovjek može raditi sve što ne škodi drugome. Tako se prirodna prava svakog čovjeka omeđuju granicama koje drugim članovima društva osiguravaju uživanje tih istih prava. Te granice može odrediti samo zakon.“ (Ganza Aras, 1994.: 5) Francuska revolucija je utrla put da moćnih i privilegiranih u društvu nema, da su svi slobodni i jednaki u pravima. Prema tome to je bio kraj apsolutizma. Društveno uređenje je prešlo iz feudalnog u građansko. To je bio prekid staleškog veleposjedničkog društva i prelazak u demokratsko i liberalno društvo. Na tlu Hrvatske se odvijao isti liberalni pokret kao i u Europi i Americi. Društvo se u to vrijeme preobražava prema onomu što odgovara građanstvu, a to je podjela vlasti na zakonodavnu i izvršnu te neovisno sudstvo. Ostvaruju se građanska prava i parlament koji se bira putem višestranačkih izbora. Građanstvo se sastojalo od trgovaca i obrtnika te bankara. U feudalnom društvu koje je bilo strogo hijerarhijski određeno bila je bitna pripadnost staležu. Pripadnost staležu je bila određena po rođenju. Pojedinaac putem svojih sposobnosti se teško mogao probiti u društvu osim ako je pripadao plemstvu. Znanost i kultura bili su ograničeni na plemstvo. Od 17. stoljeća jačalo je građanstvo prvo preko obogaćivanja obrtnika. Građanstvo se zalaže protiv podjele na staleže te da su svi ljudi po prirodnom pravu slobodni i jednaki. Liberalizam se zalaže za vladare koji provode volju naroda preko izabраниh zastupnika i tako upravljaju državom. Tako se suverenitet prenosi sa vladara na narod. Građanstvo se zalaže i za predstavnički sabor umjesto do tada staleškog sabora u kojem se okupljalo plemstvo i raspravljalo.

Za liberalizam su sve vjeroispovijedi jednake. Liberalizam polazi od slobodnog pojedinca prema kolektivu. Liberalizam smatra da narod treba biti slobodan i sastavljen od slobodnih

pojedinaca. To je proces nastajanja i širenja sloboda. Francuski revolucionari su svoj program saželi u tri riječi a to su: „sloboda, jednakost i bratstvo“. Liberalizam je omogućio svim osposobljenim društvenim zajednicama da se istaknu i zalažu za svoja prava, a to su npr. prava žena, prava radnika, prava manjina.

U Hrvatskoj se liberalizam razvio u drugoj polovici 18. stoljeća. Društvo je tada prelazilo iz staleško-hijerarhijskog društva prema društvu slobodnih pojedinaca. Te su ideje bile vođene načelom prosvijećenog apsolutizma te su pogodovale razvoju liberalizma i slobodnog mišljenja. Liberalizam se zalaže za pravo napretka prema vlastitoj sposobnosti i odgovornosti, radišnosti, etičnosti, razumu. U to vrijeme je Crkva bila dosta konzervativna te joj je smetalo liberalno slobodno mišljenje i drugačije teorije o nastanku planete i svemira, te razvoja živih bića i čovjeka. Ukidanje kmetstva i odlazak seoskog stanovništva u gradove nije pogodovao Crkvi jer je Crkva u to vrijeme bila zemljišni veleposjednik. S vremenom će se Crkva prilagoditi novonastaloj situaciji.

Liberalizam štiti udruživanje pojedinaca radi nekih svojih potreba i interesa gospodarske, političke ili duhovne prirode. Liberalizam je rušio zatvorene teritorijalne feudalne cjeline kao što su grofovije i kneževine radi lakše trgovine. Zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac se u Saboru 1805. godine zalagao za uvođenje hrvatskog jezika kao službenog, međutim službeni jezik je ostao latinski radi protivljenja plemstva sve do 1847. godine. Biskup Vrhovac se zalagao i za izgradnju ceste Luizijane kojom je Karlovac bio povezan s morem tj. Rijekom i povezivanje hrvatskih zemalja da bi se olakšala trgovina.

Hrvatski nacionalni preporod je bio liberalni pokret građanstva kojima je predvodnik bio Ljudevit Gaj. Ilirski pokret obuhvaća sve hrvatske (ilirske) zemlje i pravo naroda na političko priznanje te priznanje njihova jezika, običaja i kulture. To je vrijeme europskih građanskih revolucija koje imaju odjeka i na hrvatskom tlu te je među građanstvom tada prevladavao liberalni koncept razmišljanja. Zagrebačka županija 1848. godine potiče općine u Dalmaciji na sjedinjenje s Hrvatskom i Slavonijom, te ban Josip Jelačić u svom Proglasu u Zadru objavljuje da je kralj njegovom banskom imenovanju pridružio i Dalmaciju.

Liberalizam teži građanskim slobodama (slobodi govora, tiska i vjeroispovijedi), ukidanju staleža i uvođenju jednakosti svakog pojedinca pred zakonom i jednakosti religija te teži za odvajanjem Crkve od države. Važno je i odvajanje sudova od upravnih tijela, odgovornost bana narodu, odnosno saborskim zastupnicima. Sabor je smatran autoritetom za hrvatski

državni prostor tj. za sve regije. Ipak u praksi je urbanizacija tekla sporo, nakon ukidanja kmetstva dosta radne snage je napuštalo prostor Hrvatske. Razvoj industrije bio je nedovoljan te je bila slaba izgradnja cesta i željezničkih pruga da bi se omogućila nesmetana trgovina.

Bansko vijeće koje je imalo status samostalne vlade osnovano je 1848. godine u Zagrebu, a u Saboru je te godine proglašena hrvatska autonomija. Na izborima za Sabor nisu mogle još uvijek glasati žene, ali su glasali muškarci ako su navršili 24 godine bez obzira kojem su staležu pripadali. To je bio prvi zastupnički sabor, umjesto dotadašnjeg staleškog sabora. Dio zastupnika, osim izabranih su činili predstavnici plemstva i svećenstva. Hrvatski sabor 1848. godine potvrdio odluke bana Josipa Jelačića o ukidanju kmetstva te o prekidu svih veza sa Ugarskom. Na Saboru je bilo predloženo da u Habsburškoj Monarhiji vlast vladara bude ograničena ustavom i da se poštuju građanske slobode. Tražilo se i konfederativno preuređenje Habsburške Monarhije koje je ostalo praktički u pokušaju. Narodna je stranka 1848. godine u Zagrebu organizirala veliku narodnu skupštinu. Na toj skupštini su iznesena tzv. Zahtijevanja naroda habsburškom vladaru caru Ferdinandu I. Uspostavom nacionalnog suvereniteta tj. samostalnim odlučivanjem o važnim pitanjima hrvatskog naroda dolazi do napretka i sve većeg liberalizma. Nakon toga bio je uveden Bachov apsolutizam tako da je parlamentarni život i ustavni poredak jedno vrijeme stavljen izvan snage, ali i tadašnja apsolutistička vlast je morala otklanjati ostatke feudalnog sustava.

Akademija znanosti i umjetnosti se osniva u Hrvatskoj kao i brojna druga stručna društva na temelju prava na udruživanje, na slobodu znanosti i kulturnog stvaralaštva. Glavne osobe koje su sudjelovale u formiranju Akademije znanosti i umjetnosti bili su biskup J. J. Strossmayer i kanonik dr. Franjo Rački. Dr. Franjo Rački je u 19. stoljeću razradio teološke osnove za liberalnu orijentaciju Katoličke Crkve, a biskup Strossmayer ih je propagirao u praksi Crkve. Biskup Strossmayer je isticao da nema suprotstavljanja između znanosti i vjere. Htio je da svećenstvo prihvati moderna dostignuća na području znanosti i moderno društvo te da se suprotstavi samo onim idejama koje ne priznaju Boga. On naglašava čovjekovu slobodnu volju danu od Boga i zbog toga prihvaća i građanska prava i slobode. Prihvaćao je hijerarhiju Crkve te je smatrao da se Crkva može prilagoditi ustavnim načelima građanskog uređenja društva. Među katoličkim svećenstvom liberalna struja je bila jača od konzervativne.

U vrijeme Ante Starčevića teži se ostvarenju državnopravne cjeline na teritoriju koji se kao pripadajući navodi u državnopravnim ugovorima s Habsburškom Monarhijom. On se zalagao za vladavinu prava nasuprot prosvijećenom apsolutizmu monarha. Vlast treba dolaziti od naroda, a ne direktno od božje milosti kako se prije shvaćalo. Ante Starčević navodi da je kralj legalan samo ako je on izvršna vlast koja predstavlja volju naroda izraženu u slobodnom očitovanju izbornog višestranačkog parlamenta. Nije bio za to da Crkva sudjeluje u javnom životu društva, nego da bude odvojena od države. On se poziva na liberalna shvaćanja Francuske revolucije iz 1789. godine. Pravaštvo Ante Starčevića u 19. stoljeću proželo je generacije hrvatskih znanstvenika, intelektualaca i književnika.

U to vrijeme Crkvi nije odgovarala laicizacija društva (laičko školstvo) i ukidanje kmetstva. Liberalizam je uveo slobodu mišljenja pa su se neki izjasnili kao ateisti. Liberali su tumačili da je prirodno pravo čovjeka na ravnopravnost povezano s Božjim zakonima, te su tvrdili da svi ljudi trebaju biti jednaki pred zakonom kao što su i pred Bogom svi jednaki.

U vrijeme bana Ivana Mažuranića donosi se mnogo liberalnih zakona, posebice je bila važna laicizacija školstva. Mažuranićeve reforme iz 19. stoljeća su bile vrhunac liberalizma u Hrvatskoj. Razdvojio je sudstvo od uprave na svim upravnim razinama. Zalagao se za parlamentarnu vladu, te je htio postići odgovornost bana i vladinih predstojnika (ministara) Saboru. Žene su dobile ograničeno pravo glasa. Nadzor školstva je povjeren državi, a ne svećenstvu kao do tada, što je izazvalo veliki otpor svećenstva.

Od početka 20. stoljeća došlo je do polarizacije društva, jedni su se zalagali za moderan europski životni stil, slobodno tržište i kreativne inicijative slobodnog pojedinca. Drugi su se zalagali za društvo kojim se upravlja regulama državnog i crkvenog vrhovništva. Nakon 1918. godine liberalizam u Hrvatskoj se vrlo teško razvijao te je ostao najviše na ekonomskom području dok je politički liberalizam bio onemogućen. Nakon 1945. godine nije opstao ni tržišni liberalizam zbog uvođenja planske privrede.

Moderni liberalizam započinje sa samostalnom i suverenom Republikom Hrvatskom. Ključno pitanje je odnos države i slobode pojedinaca. Bez sustava da prihvati, propalu u svijetu, socijalističku ideju, prirodni izlaz bio je liberalizam i parlamentarna demokracija. Takav napredak je pozitivni pojam, označava sve da bi se danas živjelo bolje od predaka npr. imalo olakšan pristup komunikacijama i dostupnost robe i usluga. Lockeova rečenica „Svi su ljudi rođeni jednaki u svojim pravima“ je osnova liberalizma, ljudima je

omogućeno da slobodno pokreću poslove, da se slobodno zapošljavaju, trguju. Granice država trebale bi biti otvorene radi slobodnog trgovanja. Ljudi općenito nisu skloni ničem novom, promjeni. Liberali trebaju biti progresivni ali ne bez kritike i ne u svakom pogledu. U 20. i 21. stoljeću liberalni oblici organizacija država su zaživjeli u svijetu. Veliki utjecaj je na globalnom planu, utjecaj SAD-a, gdje je liberalizam povezan sa samoshvaćanjem pojedinca, te se u SAD-u već više od 20 godina na vlasti izmjenjuju liberalne stranke lijevog i desnog usmjerenja.

„Za jednu skupinu znanstvenika predliberalistički liberalizam je raspoznatljiv već u renesansi, za drugu je nazočan u reformaciji, za treću je začet u prosvjetiteljstvu, dok četvrta skupina ide daleko natrag u prošlost i nalazi mu tragove čak u stoicima i prvom kršćanstvu.“ (Jukić, 1997.: 83) Proces religiozno-političkog prosvjećivanja je povijest nastanka svjetovne liberalne države. Proces sekularizacije je uvjet nastanka svjetovne države. „Čim je čovjek kao pojedinac postao neotuđivim nositeljem ljudskih urođenih prava - bez obzira na ulogu i mjesto koje zauzima u društvu – već je na neki način bio pokrenut povijesni tijek razvitka individualizma, a onda jednako i liberalizma, kao njegova neodvojiva sastojka.“ (Jukić, 1997.: 84) Time je došlo i do promaknuća jednakosti čovjeka u društvu.

Liberalizam zastupa pravo osobe na slobodan izbor vlastitog djelovanja i na slobodno udruživanje. Liberalizam nastaje iz prosvjetiteljstva, ali ide još i dalje s novim idejama. Zagovara političku i pravnu jednakost, jednake šanse u gospodarstvu, slobodu trgovine i poduzetništva. Nije u sukobu s religijom, uvodi ravnopravnost religija i crkava, te odvajanje crkve od države. Liberali zahtijevaju vladavinu zakona kojima se svi u državi pokoravaju, pa i vladari. Oni se zalažu za zakone koji se donose demokratskim putem, slobodu mišljenja i slobodu tiska. Bitno im je i slobodno udruživanje u političke stranke i sindikate, te periodični izbori i predstavnički parlament. „Revolucija 1848., koja je zahvatila gotovo sve europske zemlje, bila je (i tako je u historiografiji označena) liberalna revolucija. Njezina je ideja vodilja bila usmjerena k stvaranju društva pune slobode na svim poljima ljudske djelatnosti. U Hrvatskoj se revolucija 1848. sadržajno nije razlikovala od europske.“ (Ganza Aras, 1998.: 85) Zahtijevalo se uvođenje ustavne države, jedinstvenog parlamenta, građanska prava kao što su sloboda tiska, govora, savjesti, mišljenja i udruživanja, sloboda pojedinca, ljudska prava. Hrvatski liberali su 1848. godine sastavili tri dokumenta pod nazivima Želje naroda, Zahtijevanja naroda i Peticija kralju. „Sva tri dokumenta traže da Sabor postane predstavničko izabrano tijelo, da vlada postane

nezavisna od kralja, a odgovorna Saboru, poreznu jednakost, ukidanje tlake i kmetstva, formiranje narodnih redarstvenih službi.“ (Ganza Aras, 1998.: 86) Revolucija 1848. godine nije uspjela. Ali u drugoj polovici 19. stoljeća ponovno oživljava liberalizam s Ante Starčevićem i Josipom Jurajem Strossmayerom. Liberalizam je omogućio demokraciju. „Dok je, primjerice, Lav XIII. u enciklici Libertas pisao načelno o liberalizmu kao učenju koje primjenjuje filozofske zaključke naturalizma i racionalizma na moralni i društveni život ljudi, pa ga treba odbaciti, jednako kao socijalizam, demokraciju i komunizam, dotle će u enciklici Rerum Novarum obranom radničkih prava i potrebom uplitanja države u nepravедnosti tržišna natjecanja zagovarati promjene u kapitalizmu, a ne ustroj kršćanskoga društva.“ (Jukić, 1997.: 90)

„U liberalizmu je sloboda besprizivno stavljena na prvo mjesto pa iz nje sve proistječe i njoj se vraća. Zato je čovjek zamišljen kao osoba koja je posve dovoljna sama sebi i upućena na samu sebe. Takav individualistički liberalizam nužno uključuje barem tri bitna sastojka: naturalizam, jer je za njega čovjek po svojoj naravi dobar; racionalizam, jer je za njega čovjekov razum jedini izvor spoznaje; optimizam, jer je za njega čovjek po svojoj moći neograničeno djelotvoran u društvu.“ (Jukić, 1997.: 82) Procjep između Crkve i liberalizma se dogodio zbog procjepa između Crkve i modernog društva. Na početku su Katolička Crkva i liberalizam bili znatno suprotstavljeni. Međutim nakon toga je Crkva shvatila da se o liberalizmu ne može raspravljati izuzevši moderno društvo i suvremeni svijet, niti da se o modernom društvu može raspravljati izuzevši liberalizam. Moderno društvo i liberalizam su povezani. Crkva kao ustanova i Crkva kao zajednica vjernika ne mogu se izdvojiti iz svijeta. „Staro je kršćansko načelo da se riječ Kristova mora uprisutniti u konkretnog čovjeka, u svijet i društvo, život i kulturu.“ (Šimundža, 1997.: 114)

U svijetu skoro ne postoje države u kojima je zastupljena samo jedna religija, ali postoje one države gdje je prevladava jedna religija. Takva država je i Hrvatska. U vrijeme socijalističke vlasti, Crkva u Hrvatskoj nije pronašla zajednički jezik s tadašnjom državom. Država je tada Crkvu potiskivala. Socijalistička društva je postupno zahvaćala modernizacija, a s njom je došla i sekularizacija, koje su bile uvjetovane političkim i ekonomskim promjenama. „Suvremenu hrvatsku društvenu situaciju tako karakterizira (unutar procesa prihvaćanja zapadnog društvenog modela slobodnog gospodarstva i tržišnih zakona privređivanja) niz dominantnih socijalnih i ekonomskih posljedica tranzicijskih procesa.“ (Marinović Bobinac, 1999.: 373) U to vrijeme došlo je i do individualizma i jačanja potrošačkog mentaliteta, do jačanja zakona tržišne ekonomije,

globalizacije gospodarstva te do migracija stanovništva u gradove. Hrvatska ima specifičan zemljopisni položaj, zbog toga su se na tlu Republike Hrvatske sastale četiri velike svjetske religije: katolicizam, islam, pravoslavlje i protestantizam. Svaka je ostavila svoj pečat. Na tom se području razvilo katoličanstvo koje je tradicionalno, vezano uz obitelj.

„Naime, usprkos svim nedostacima, teoretskim aporijama i praktičnim slabostima, demokracija se s pravom smatra sustavom po mjeri čovjeka, humanim civilizacijskim sredstvom u borbi za ostvarenje osobnih i zajedničkih prava i sloboda. U mnogim je svojim oblicima odraz povijesnog slijeda i prirodnog moralnog reda.“ (Šimundža, 1997.: 110) Demokracija daje važnost čovjeku i njegovoj ulozi u društvu. Važna je individualnost čovjeka, njegova prava i njegovi interesi. Ljudska prava pripadaju svakoj osobi i temelj su ravnopravnosti. Crkva uvažava prednosti demokracije, zalaže se za socijalnu pravdu. Demokratsko shvaćanje ljudskih prava ukorijenjeno je u teologiji. Bog je stvorio čovjeka na svoju sliku, dao mu je slobodu i razum, autonomiju te prava. U Bibliji piše: „Što ne želiš da se tebi čini, ne čini ni ti drugome.“ Ljudski se život odvija u društvu, to je mjesto gdje se razvijaju osnovne ljudske vrijednosti, suradnja, zajedništvo i osobna prava. Čovjek je sam po sebi ograničen, ima puno nedostataka, ali protiv toga se trebamo boriti i truditi se da nedostataka bude što manje. Društvo je u službi čovjeka i njegovih potreba. I Drugi vatikanski sabor se na to osvrće, da je iz društvene čovječje naravi očito da su rast ljudske osobe i samoga društva ovisni jedno o drugome te da je početak, subjekt i svrha svih društvenih ustanova jest ljudska osoba. Demokracija je proces, ona se razvija, ona je dinamičan sustav koji samo društvo treba ostvariti. Da bi se dostiglo demokratsko društvo, treba proći dugi put.

2.6. Neoliberalizam

Neoliberalizam se očitovao u denacionalizaciji državnih poduzeća i ukidanju većine državne regulative u gospodarstvu. Suvremeni tehnološki i ekonomski napredak vidljiv je u zemljama neoliberalizma. „Zaista, povijest razvijenih zemalja pokazuje da je politička demokracija moguća jedino u uvjetima kapitalističkog gospodarstva. Ukidanje ekonomskih sloboda prije ili kasnije povlači dokidanje i svih ostalih sloboda, među kojima najprije strada sloboda medija.“ (Radja, 1999.: 117) Liberalizam nigdje nije funkcionirao u svom čistom obliku. Mnogi ljudi su protiv liberalizma i neoliberalizma jer oni zagovaraju

politiku laissez faire, što znači da svatko čini po svom uvjerenju uz dogovor. Laissez faire zagovara nemiješanje države u gospodarstvo i u tržišnu utakmicu.

Neoliberalizam je zapravo negativna sloboda, što rezultira povećanjem razlika između bogatih i siromašnih na ekonomskom području. Ljudi su zbog neoliberalizma suočeni sa krizama i sukobima. To nije država blagostanja kako ju prezentira liberalizam 20. stoljeća. Neoliberalizam ima dosta proturječnosti. „Sloboda kretanja kapitala, roba i ljudi imperativi neoliberalne globalne ekonomije, čini se da se u zapadnim demokracijama danas pojavljuju veće prepreke ostvarivanju tih imperativa negoli u drugim dijelovima svijeta.“ (Kovačević, 2015.: 27) Neoliberalizam zanemaruje pitanja solidarnosti i zajednice. Tako se umanjuje demokracija kao veoma bitna pretpostavka liberalizma. „Neoliberalizam je liberalizam nametanja zbog toga što propisuje univerzalne formule odnosa ekonomije i države. Zagovara nužnu slobodu tržišta, a zapravo pogoduje krupnim tržišnim igračima i favorizira interese kapitala u suprotnosti s očekivanjima građana.“ (Kovačević, 2015.: 31). To je suprotnost demokratskom poretku.

U postkomunističkim društvima postoje veći sukobi između katolika i liberala, zbog toga što se događaju posebne gospodarske i političke prilike zbog prijelaza u demokratsko društvo. Zbog toga je važan Drugi vatikanski sabor koji se zalaže za dijalog i približavanje modernom svijetu.

3. KATOLIČKA CRKVA I LIBERALIZAM

3.1. Liberalni stavovi pape Franje

Katolička Crkva u 21. stoljeću na čelu sa papom Franjom, želi uputiti konzervativnu struju Vatikana i svijeta, prema liberalnoj struji u svijetu. Tako je papa Franjo 2021. godine pokrenuo Sinodu o sinodalnosti koja je osmišljena kako bi se promijenilo upravljanje Katoličkom Crkvom. Rasprava uključuje sve, od mjesta žena u Crkvi do toga trebaju li se svećenici ženiti te kako se Crkva odnosi prema LGBT vjernicima, pa do skandala zlostavljanja u Crkvi. Sinoda bi se trebala završiti 2024. godine. Tako liberalni stav Pape pomaže pojedincu boljem uvidu u njegov grijeh, kako bi radosno pojedinac pristupio sakramentu Ispovijedi. Papa se izjašnjava da prema grešniku, nikako nije ravnodušan, već mu želi radosno pomoći. Svećenici u Hrvatskoj bi po crkvenom zakonu trebali biti potpuno odani Papi. Da bi liberalni katolicizam bio realiziran on prvo mora biti institucionaliziran i

u državu Vatikan. To znači da svećenička i redovnička struktura mora biti na čelu konverzacije. Papa se zalaže za dijalog sa svima. On se zalaže za liberalizam utemeljen na ideji slobode kao odsutnosti vanjske prisile nad djelatnošću pojedinca. Takav pojedinac ima mogućnosti da potpuno i neograničeno raspolaže vlastitim sposobnostima. „Želimo li biti zatvorena Crkva ili ona koja prihvaća sadašnji život i kulturu“, govore njemački biskupi i svećenici. Papa Franjo je usmjerio liberalne reforme da radikalno preoblikuje odnos Katoličke Crkve s velikim silama modernog svijeta. Papa tvrdi da pastoralne izmjene mogu ostaviti doktrinu Crkve netaknutom sve dok se kontroverze tretiraju kao iznimke, a ne kao pravilo. Tako je dopušteno biskupima u Njemačkoj da nastave sa liberalnim potezima osobito u sjevernoj Njemačkoj. U Poljskoj je svećenstvo još uvijek konzervativno i rigidno. Konzervativno i rigidno je i svećenstvo u Philadelphidiji, za razliku od Chicaga i San Diega. Katolička Crkva djeluje na principu tradicionalnog učenja koje kako kaže papa Franjo, “se može uzimati, ali nije propisano na recept.“ Papin sporazum s Pekingom i režimom koji je u Kini progonio Katoličku Crkvu, govori da je Papa spreman graditi diplomatske odnose u cijelom svijetu. U Hrvatskoj nakon sloma socijalizma, na prvim višestranačkim izborima 1990. godine Katolička Crkva dobiva punu slobodu i doživljava naglu visoku popularnost. U Republici Hrvatskoj Katolička Crkva ima definiran pravni položaj autonomije i omogućeno je Crkvi sudjelovanje u državnim institucijama. Osobito je povezana sa vladajućim političkim strankama. Kako je poslije 1990. godine u Republici Hrvatskoj počelo višestranačje, tako je i u Crkvi u Hrvata više smjernica, konzervativnih i liberalnih. Iako su svećenici i redovnici u potpunosti dužni biti nastavak rada Pape, bez obzira koji Papa je na vlasti. Liberalizam je u Crkvi bio tretiran kao neprijateljski, sve do Drugog vatikanskog sabora. Drugi vatikanski sabor je Crkvu usmjerio vanjskom svijetu pokušavajući s liberalizmom pronaći dodirne točke, koji je do tada smatran „silom nečistom.“ Drugi vatikanski sabor namijenjen je liberalnim katolicima, vjernicima koji se deklariraju katolicima, a liberalnog su svjetonazora. Ti ljudi propitkuju sve pojave, slobodni su u svom razmišljanju, u kontekstu vjere ispovijedaju vjeru na katolički način, ali se ne sjedinjuju sa svim postulatima Crkve. Liberalni katolici mogu katoličanstvo učiniti boljom zajednicom jer razmišljaju i propitkuju o svojoj vjeri.

3.2. Laici u Republici Hrvatskoj

Crkva je uvijek imala molitvene, materijalne i djelatne stupove građansko - crkvenih udruživanja, kojima je pomagala civilnom društvu. Molitveni stupovi su npr. Marijina

legija, Radio Marija. Materijalni stupovi su npr. Caritas, Kap dobrote. Djelatni supovi su npr. OFS, misionari laici. Crkva 2024. godine ima veliki utjecaj kao moralni arbitar u društvu i politici. Ima direktan utjecaj na politiku društva npr. pravo na nadopunu zakona Republike Hrvatske npr. govor o pobačaju, poštivanje života od začeća do prirodne smrti. Crkva na to gleda kao na evanđeoska načela ljubavi iznad svake politike (papa Ivan Pavao II.). Crkva traži praktična rješenja koja se odnose na neposredna poboljšanja socijalne države. U Hrvatskoj se razvija liberalan model socijalne države usprkos jakoj Katoličkoj Crkvi.

„Nakon reforme laici su pozvani da aktivnije sudjeluju u djelima pobožnosti, karitativnom radu i u obrani Crkve. U 19.stoljeću oni preuzimaju svoje mjesto najprije u političkim strukturama nove Europe. Kasnije se njihovo djelovanje razvija na ekonomskom i društvenom području.. Zatim ih Pio X. poziva na jačanje liturgijskog i sakramentalnog života, a ujedno ih poziva da pomažu kleru.“ (Laloux, 1981.: 112)

Važnost dobrovoljnih laičkih crkvenih organizacija, u Hrvatskoj je što motiviraju potrebite da ponovno postanu aktivni članovi društva. Tako njihovi štićenici ne ovise o socijalnoj pomoći. Te organizacije su alternativa državnoj pomoći potrebitima, osiguravaju novčana i druga sredstva kako bi pomogli potrebitima. Predstavljaju društveno-moralnu osjetljivost i promiču socijalnu državu.

Crkvenom obnovom kršćanstva, vjernici laici dobivaju veću ulogu u strukturi Crkve. Nisu više tako podređeni kao prije nego dobivaju veći status. Odnosi između svećenika te vjernika laika poprimaju više horizontalan odnos, a ne više vertikalni kao do tada. Postaje važno kulturno i društveno djelovanje svećenika i laika i u tom se smislu oni dalje povezuju i surađuju. Pastoral time postaje zajednički, a svećenici međusobno postaju više kolegijalni. U vrijeme kada je kršćanstvo bila manjina među mnoštvom drugih religija nastali su neki novi oblici crkvene djelatnosti kao što su svećenici radnici te odrasli katekumeni. Time nestaje totalitarno obilježje kršćanstva. Svećenici odbacuju svoj prijašnji stav, prema kojem su bili jako zatvoreni i suprotstavljeni drugima u svijetu. Kršćani drugačije pristupaju svjetovnom, dolaze u dijalog s nekršćanima te s njima osnivaju različite zajedničke pothvate. „Od sredine 19. stoljeća pastoralna se teologija nastoji proširiti u „praktičnu teologiju.“ (Laloux, 1981.: 116) Za tim se osjetila potreba i to u vrijeme prije Drugog vatikanskog sabora.

Pomoću propovijedanja misionara koje je bilo jako rasprostranjeno u 19. i 20. stoljeću, kršćanstvo se tada se proširilo po cijelom svijetu. Papa Ivan XXIII. „saziva sabor da bi sa svom svojom braćom u episkopatu podijelio svoju pastoralnu brigu i učinio očitijim ono što tvori izravnu funkciju Crkve: da bude misterij svetosti i izvor spasenja.“ (Laloux, 1981.: 119) Za Crkvu je tada bila nužna obnova njezinih unutrašnjih struktura i bila je nužna uspostava mira u svijetu. Drugi vatikanski sabor je određeni napor prema obnovi Crkve. „To nam osvjetljava ulogu živog društva, kao što je to Crkva: očuvati živom izvanvremensku poruku te je istinski i stvarno protumačiti ljudima kojima je prenosi. U tom se sastoji sav posao II. Vatikanskog sabora.“ (Laloux, 1981.: 157) Članovi Crkve su članovi društva, i obrnuto. Osobito u Hrvatskoj. Možemo razlikovati djelovanje Crkve prema unutra i prema van. Prema unutra se njezino djelovanje odnosi na unutrašnji poredak i strukture, dok prema van se očituje njezino kulturno i društveno djelovanje. Misionari moraju oslušivati svijet, promatrati njegovu kulturu i običaje te poznavati znanosti kao što su sociologija i psihologija. „Po našem mišljenju, predevangelizaciju valja shvatiti na način koji bi bio znak vjere i put k vjeri.“ (Laloux, 1981.: 132)

3.3. Obnova Crkve

Svijet se kontinuirano mijenja, pa tako i Crkva jer dolazi do novih pitanja koja treba rješavati. „Koncil aktualizira tezu o nužnosti duhovne nesigurnosti, nudeći viđenja egzistencije Crkve u ozračju suvremenosti...Na početku je Bog pozvao Abrahama da izađe iz svoje ljudske sigurnosti i osloni se na Boga, koji mu nudi plodnu duhovnu nesigurnost.“ (Marinović Bobinac, 1999.: 377) Kršćani kao pojedinci i kao zajednica trebaju biti moralni čimbenici, trebaju se brinuti za potrebite. „Crkveno vodstvo treba dati konkretan sud o pojedinim društveno - političkim pitanjima u skladu s načelima katoličkog socijalnog nauka, a ne izbjegavati kritiku konkretnih političkih poteza zbog nekih navodno viših ciljeva.“ (Marinović Bobinac, 1999.: 378) Važno je poštivanje ljudskih prava i dostojanstva obitelji. Nadbiskup Josip Bozanić je rekao da je u hrvatskom društvu bila potreba za izražajnijim etičkim načelima što je važno za kršćanski moral i evanđeoske vrednote. U pitanju je građanski moral, koji je u temeljima svakog demokratskog društva. Politička etika je važna za društvenu ravnotežu u državi.

Davno prije ljudi su puno više vjerovali u magiju i određene magijske elemente. Imali su određene obrede kojima su zazivali kišu ili druge prirodne pojave. Oni su čvrsto vjerovali

u te nadnaravne pojave. Osjećali su se nemoćnim pred određenim prirodnim pojavama kao što su oluja, tuča, potres itd., tražili su sigurnost. Vjerovali su i u različita božanstva. Bili su puno više praznovjerniji nego danas. Danas pak ima puno više ateista, ljudi koji nijeću bilo kakva božanstva, ali i Crkvu. Međutim ima i ljudi, praktičnih vjernika, koji redovito posjećuju duhovne obnove i time jačaju svoju vjeru.

Obnova Crkve uvijek je započinjala prvo od svećenstva i vjernika laika prema svijetu. Crkva daje svojim vjernicima poseban pogled na njihov život i sudbinu. Ona poziva ljude da žive život pun sloge, ljubavi, istine, pravednosti i slobode. Crkvu čine vjernici te je ona time usko povezana sa svijetom u globalu, te je obnova Crkve ujedno i obnova svijeta. „Crkva priznaje pravo svim narodima na njihovu kulturu. No evangelizacija neizbježno preobražava kulturu.“ (Laloux, 1981.: 128) Bitno je da evangelizacija ne otuđi kršćane od njihove vlastite kulture. Crkva treba ostvariti pozitivnu suradnju s narodom u procesu akulturacije, mora ići u korak s tim narodom i prilagoditi mu se. Društvo općenito od Crkve očekuje sigurnost i spasiteljsku ulogu. „Tim procesima suradnje i prilagođavanja misionarska Crkva usvaja kulturu koju evangelizira, kao što i ta kultura usvaja evanđeoske vrednote. Asimilacija je društveni proces kojim obje strane uzajamno prihvaćaju obrasce ponašanja druge strane i s njima se usklađuju.“ (Laloux, 1981.: 129)

„Vjersko naučavanje koje se predlaže vjernicima za sociologa predstavlja ideološki sadržaj i sustav opravdanja neke religije. To je skup pojmovnih shema, vrednota i vjerovanja vlastitih njenim članovima, koji im služi kao unutarne i izvanjsko pravilo mišljenja i ponašanja, i na strogo religioznom području i na području njihova života općenito.“ (Laloux, 1981.: 80) Crkva ima dvije dimenzije, a to su duhovna i društvena, tj. božanska i ljudska. U dokumentu *Gaudium et spes* Drugog vatikanskog sabora je bitno rečeno da Crkva treba čitati znakove vremena. To znači da Crkva treba istraživati sadašnjost svijeta i ljudskoga ponašanja, kako bi mogla shvatiti zašto i kako se ljudi ponašaju na određeni način. Zbog toga je važno i proučavanje povijesti ljudskog djelovanja u svijetu. Crkvu kao instituciju čine ljudi. Da nema ljudi ne bi bilo niti Crkve. Ona je zajednica vjernika. U Pastoralnoj konstituciji *Gaudium et spes* naglašeno je da bi Crkva trebala napustiti svoje hijerarhijske strukture i više održavati sinode tj. skupštine u kojima bi sudjelovali uz duhovne predstavnike i vjernici laici, oni bi suodlučivali.

Katoličanstvo je vjeroispovjedni sustav Katoličke Crkve. To je najzastupljenija religija Hrvata. Katoličanstvo označuje univerzalnu katoličku poruku koja je namijenjena svim pojedincima. Katoličanstvo je organizirano kao Katolička Crkva koja ima svoju hijerarhiju

te vjernike laike. Članom Katoličke Crkve se postaje krštenjem, a mogu se krstiti djeca i odrasli. Katolička Crkva je nadnacionalna, pa se može govoriti o katoličkoj civilizaciji i kulturi. Također Crkva je i centralizirana, vrhovni poglavar je Papa (rimski biskup) koji ima svoje središte u Apostolskoj palači koja se nalazi u Vatikanu. Prvi rimski biskup prema kršćanskoj predaji bio je Sveti Petar. Vatikan je grad-država okružena gradom Rimom, tj. najmanja država na svijetu osnovana 1929. godine Lateranskim ugovorom, kojim su uređeni odnosi između Vatikana i Italije. Država Vatikan je nasljednik nekadašnje velike Papinske Države. Katoličanstvo ima 5 glavnih istina tj. dogmi koje su određene na prvih sedam ekumenskih koncila. Te dogme se odnose na postojanje jednoga Boga (monoteizam), na to da je Bog stvorio cijeli svijet i svime upravlja, da je Sin Božji postao čovjekom, utjelovio se i sve nas otkupio, da je ljudska je duša besmrtna i postoji uskrsnuće tijela te postoji raj, život vječni i pakao koji dolaze na kraju zemaljskog života i uvjetovani su čovjekovim ponašanjem na Zemlji. Izvor dogmi je Biblija. Postoje crkveni zakoni koji označavaju kanonsko pravo. Temelj kanonskog prava su odredbe prvih sedam ekumenskih sabora koje su se nazivale kanonima. Prekršaj kanonskog prava je grijeh. Crkva je Milanskim ediktom 313. godine dobila pravo javnosti. To je proglas kojim je Konstantin I. Veliki izjednačio kršćanstvo s drugim religijama i time je bilo završeno doba progona kršćana. Katoličanstvo je prvo došlo u Dalmaciju u 1. stoljeću. Tada je Dalmacija bila rimska provincija. Pojedinačno pokršćavanje Hrvata započelo je u 7. stoljeću kada je na prostore Hrvatske došao Papin izaslanik opat Martin. U katoličanstvu postoji nauk o dvije vlasti, a to su duhovna (Crkva) i svjetovna (država). U prošlosti je dolazilo da brojnih sukoba između Crkve i države, najviše u srednjem vijeku. Crkva u Hrvatskoj nastoji promovirati moralne vrijednosti u društvu a to je npr. protivljenje pobačaju i neradna nedjelja.

Francuskom revolucijom 1789. godine započinje sekularizacija, tj. društvo se okreće svjetovnim stvarima a manje religioznim. U 19. i 20. stoljeću Crkva se suočava s još većom sekularizacijom, te liberalizmom. 1870. godine ukinuta je velika Papinska Država ujedinjenjem Italije. Na Drugom vatikanskom saboru koji je trajao od 1962. do 1965. godine važno je da se Crkva otvara modernom svijetu i želi stupiti s njim u dijalog. Crkva se zalaže za toleranciju. Ona je religiozna ustanova. „Evandjelje joj je određenje i poziv. Ne može se i ne smije poistovjetiti s pojedinim interesima, političkim sustavima i kulturama. Temeljna su joj uporišta evanđeoska ljubav i univerzalna etika, jednaka za sve i svakoga. Ne bavi se politikom, ne prisvaja ovozemaljsku vlast. Bitna joj je uloga duhovne, vjerske,

odgojne i moralne naravi.“ (Šimundža, 1997.: 126) Crkva se zalaže za duhovne ideale, za dostojanstvo svakog čovjeka i za socijalnu pravdu. Ona se uključuje u svakodnevni život čovjeka, poslanje joj je izgradnja boljeg i pravednijeg svijeta. Njoj nije primjerena nikakva politička kampanja, ona se distancira od konkretne vlasti. Evanđelje tj. istina, pravda, ljubav i mir su joj osnovni kriteriji. Ne može se vezati uz nikakve pokrete i stranke. Načela su joj jednakost, sloboda i ravnopravnost.

Važno je poštivanje dostojanstva ljudske osobe i solidarnost svih sa svima jer Bog stvara čovjeka sebi slična, na svoju sliku i priliku. „I Crkva, također i te kako, djeluje u društvu i za dobrobit cijeloga društva i svakoga čovjeka. Njezina je zadaća pomoći ljudima da se u odabiru i uspostavljanju željenog sustava i poretka teži istinskim i pravim vrijednostima ljudske osobe i općeg dobra cijeloga društva.“ (Jelenić, 1997.: 130) Bitno je živjeti za druge i za njihove potrebe. Često zaboravljamo na druge. I gospodarska učinkovitost mora biti za dobrobit čovjeka. „Ispravno poimanje djelovanja prema kriteriju solidarnosti u suprotnosti je s liberalnim društveno - gospodarskim sustavom koji, svojim ekonomskim načelima ojačava i osigurava isključivo ekonomske inicijative vlasnika kapitala.“ (Jelenić, 1997.: 135) Crkva se nikada ne zatvara prema suradnji s drugima i međusobnom dijalogu. Crkva smatra da pretjerano bogaćenje nije dobro. Solidarnost je povezana sa socijalnom sigurnošću i blagostanjem. „Tako shvaćena solidarnost - kao odgovornost za druge (osobito na crti bogati - siromašni), isključuje svako tutorstvo nad drugim, „izrabljivanje, tlačenje i uništavanje drugih...“, kao i „pretjeranu zabrinutost za vlastitu sigurnost na štetu slabijih.“ (Jelenić, 1997.: 137)

3.4. Enciklika Laudato si

Papa Franjo je 2015. godine objavio encikliku „Laudato si - o brizi za zajednički dom“ koja je jedna od važnih crkvenih dokumenata. U toj enciklici su osobito važne teme koje se odnose na Zemlju i njezino očuvanje. U enciklici govori se o povezanosti svih ljudi za očuvanje planete, kritika novih oblika moći koje proizlaze iz tehnologija, zlouporabom, vlastita vrijednost svakog stvorenja, značenje ekologije za ljude, potreba za iskrenom i otvorenom raspravom, odgovornost međunarodne politike i prijedlog zajednica na Zemlji za novi način života na Zemlji.

Papa Franjo je naglasio: „Milosrđe je sam temelj na kojem počiva život Crkve. Cjelokupno njezino pastoralno djelovanje moralo bi biti obavijeno nježnošću koju pokazuje prema

vjericima: ništa u njezinu naviještanju i njezinu svjedočenju svijetu ne bi smjelo biti lišeno milosrđa. Sama se vjerodostojnost Crkve očituje u tome kako ona pokazuje milosrdnu i suosjećajnu ljubav.“ (Baloban, 2021.: 117) Za Crkvu je bitno da naglašava i prenosi poruku o milosrđu. Ono je važno za sve ljude, jer naš je Bog - milosrdni Bog. Papa Franjo je naglasio: „Možda smo odavno zaboravili pokazivati i živjeti put milosrđa... žalosno je vidjeti kako se iskustvo opraštanja u našoj kulturi sve rjeđe susreće. U nekim slučajevima čak se čini i da je sama ta riječ izišla iz uporabe.“ (Baloban, 2021.: 117-118) Nedjelja poslije Uskrsa je nedjelja Božjega milosrđa. Nekad se ljudi pitaju zašto je Bog dopustio patnju, ali to je misterij. „Brojna istraživanja među klerom i laicima otkrivaju hitnu potrebu da se dade veća važnost vjerskoj pouci, budući da se nedostatak vjerskog znanja pokazao kao veliko zlo za kršćane. Zbog toga se preporučuje intenzivnije „poučavanje dogme“ preko katekizma, vjerskih tečajeva, sastanaka ili tiska.“ (Laloux, 1981.:159) Zbog toga je važno pohađanje vjeronauka.

„Premda je kršćanstvo u biti osobni odnos čovjeka s Bogom, ono se ostvaruje i utjelovljuje nužno u Crkvi koja za svoje postojanje i za svoj rad traži posredstvo grupe i institucija.“ (Laloux, 1981.:179) Djelovanje Crkve i države se odnosi na iste ljude tako da su one nužno pozvane na suradnju i dijalog. „Crkva će uvijek surađivati s državom na opće dobro ljudi.“ (Šagi, 1997.: 22) Crkva se zalaže i za afirmaciju svake pojedine nacije. Kršćani u društvu djeluju na duhovnom i svjetovnom planu. Na duhovnom planu kršćani djeluju pod vodstvom crkvene hijerarhije, a na svjetovnom djeluju kao građani po kršćanskoj savjesti. Kršćani trebaju djelovati za opće dobro svih ljudi i surađivati sa svima: pripadnicima drugih vjera, religioznima i nereligioznima.

4. KATOLIČKA CRKVA I REPUBLIKA HRVATSKA

4.1. Odnos Katoličke Crkve i Republike Hrvatske

Sekularizacija može imati pozitivno i negativno značenje. „Sekularnost označava odijeljenost Crkve od države, prema Isusovoj riječi: „Caru carevo, Bogu Božje!“ Prema tome sekularnost ima kršćanske korijene.“ (Eterović, 2019.: 194) Odvojenost Crkve i države je pozitivna jer postavlja određene granice i za Crkvu i za državu. „Sekularnost se bitno razlikuje od sekularizma, koji ima namjeru „odbaciti svaku povijesnu i društvenu prisutnost religioznosti potisnuvši religiju isključivo u egzistencijalno svetište savjesti i u

ono prostorno hrama i kulta.“ (Eterović, 2019.:195) Crkva i država su odvojene, ali puno surađuju na temama zajedničkih interesa za bolji položaj ljudi i za promicanje općeg dobra. Djelatnost Crkve i države se isprepliće u mnogim pitanjima. Za Crkvu su granice važne da se ne upusti u političko djelovanje npr. da članovi Crkve poput biskupa i svećenika budu izabrani u razne političke organe države kao što su Sabor ili kandidatura za predsjednika države. To nije njihovo poslanje, oni trebaju prepustiti te svjetovne pozicije vjernicima laicima koji su za to kompetentni.

Kršćanstvo je prihvatilo pozitivan utjecaj rimskog prava. „Svojim pastoralnim djelovanjem Katolička Crkva daje vrlo važan doprinos u prijenosu etičkih i moralnih vrijednosti bez kojih bi i demokratski sustav bilo nemoguće izgrađivati. Naime, zrela demokracija podrazumijeva da građani prihvaćaju temeljne vrijednosti zajedništva, poštenja, solidarnosti, pravde, brige za opće dobro, posebno za osobe na rubu društva. S tim u svezi, vjeronauk u školama ima posebnu važnost.“ (Eterović, 2019.:197) Katolička Crkva ima mogućnost u društvu promicati svoje vrijednosti koje su važne za ljudsko društvo u cjelini, time katkad može uputiti i određene kritike svjetovnoj vlasti.

Crkva je također počela svoju obnovu na Drugom vatikanskom saboru. Svećenici su ljudi, sa svojim manama i vrlinama. Oni su u Božjoj službi i sluge su Božje, a ne gospodari. Papa poziva vjernike laike da se okušaju u politici i da promiču dobro koje je za sve ljude bitno, da surađuju za opće dobro svih. Crkva ne dopušta po svojem kanonskom pravu svećenicima da budu aktivni članovi niti jedne političke stranke, niti Crkva može pomagati neku političku stranku zato što ne postoji politička stranka koja se može poistovjetiti s katoličanstvom. Najvažniji dokument Drugog vatikanskog sabora *Gaudium et spes*, govori o tome da Crkva ne može stajati po strani u pitanjima temeljnog uređenja neke države te prava i sloboda ljudi, dostojanstvu čovjeka i etičkim pitanjima, nego treba aktivno sudjelovati.

Država i Crkva trebaju surađivati, međusobno se podupirati. Crkva se ne može isključiti iz društvenog, političkog života i javnosti. Jednako tako se niti ne može isključiti iz moralnih načela i vjere. Politiku ne treba teologizirati, niti teologiju politizirati. Kršćani trebaju biti svjesni svog poziva u svijetu. Treba se zalagati za pravičnije odnose i istinske vrijednosti.

4.2. Tri modela odnosa između države i Crkve

U odnosu između države i Crkve postoje tri modela.

Prvi model odnosa između države i Crkve su nacionalne ili državne Crkve. „Riječ je o tome da jedna Crkva ima privilegirane odnose s državom i da je taj privilegij najčešće definiran ustavom ili nekim drugim temeljnim zakonom koji izričito određuje da je neka Crkva državna ili nacionalna, dok druge to nisu.“ (Zrinščak, 2021.: 508-509) U tom slučaju samo jedna Crkva ima privilegirane odnose s državom na temelju ustava ili drugog temeljnog zakona. Privilegij se može odnositi na državno financiranje ili položaj u javnim institucijama. U tom modelu su crkveni poglavari zapravo državni poglavari npr. država ima utjecaj na izbor biskupa. Taj model je svojstven npr. Engleskoj i Finskoj.

Drugi model je konkordatski ili kooperacijski model. U konkordatskom modelu prava vjerskih zajednica, država jamči potpisivanjem ugovora s određenom zajednicom. Tim ugovorima se reguliraju određena prava i obveze između države i određene vjerske zajednice. U današnje vrijeme se ne sklapaju više konkordati tj. jedan ugovor o uređenju svih odnosa između Crkve i države već se sklapa više ugovora o različitim aspektima odnosa. Taj model znači da je ustavom određena odvojenost države i Crkve, ali to je takva odvojenost koja uključuje međusobnu suradnju. Većina postkomunističkih i kontinentalnih zemalja ima taj model npr. Italija, Poljska, Njemačka i Republika Hrvatska. U Ustavu Republike Hrvatske je važan članak 41. koji kaže: „Sve vjerske zajednice jednake su pred zakonom i odvojene od države. Vjerske zajednice slobodne su, u skladu sa zakonom, javno obavljati vjerske obrede, osnivati škole, učilišta, druge zavode, socijalne i dobrotvorne ustanove te upravljati njima, a u svojoj djelatnosti uživaju zaštitu i pomoć države.“ Također bitan je Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, članak 17. stavak 2. „Vjerskoj zajednici odobrit će se sredstva iz državnog proračuna čija će se godišnja visina određivati ovisno o vrsti i značaju njenih vjerskih objekata (kulturnom, povijesnom, umjetničkom i sl.), te o djelovanju vjerske zajednice na odgojno-obrazovnom, socijalnom, zdravstvenom i kulturnom području i njenom doprinosu nacionalnoj kulturi, kao i humanitarnom i općekorisnom djelovanju vjerske zajednice.“

Treći model je model striktno odvojenosti države i Crkve tj. separacijski model. Za taj model je pravi primjer Francuska. „Francuski ustav proklamira „laičnost“ države, a ona se vrlo striktno provodi u javnome životu.“ (Zrinščak, 2021.: 509) U Francuskoj je religija

privatna stvar i nema povezanosti s javnim životom. Takav model ima i Nizozemska iako ne tako striktno kao Francuska.

4.3. Sveta Stolica i Republika Hrvatska

Suradnja između Hrvatske i Svete Stolice postoji skoro četrnaest stoljeća. Sveta Stolica jest subjekt međunarodnog prava. Izraz Sveta Stolica objedinjuje Papu i središnje urede Rimske kurije. Već u doba pokrštenja Hrvata, Hrvatska je razvila prijateljske odnose sa Svetom Stolicom. „U tom procesu posebno mjesto zauzima pismo pape Ivana VIII. (872.-882.) hrvatskom knezu Branimiru (879.-892.) 7. lipnja 879. godine. Na taj se datum svake godine obilježava Dan hrvatske diplomacije.“ (Eterović, 2019.: 178) Za bitne odnose između Republike Hrvatske i Svete Stolice važna su četiri ugovora, koji pripadaju konkordatskim ugovorima. To su Ugovor između Svete Stolice i Republike Hrvatske o pravnim pitanjima, Ugovor između Svete Stolice i Hrvatske o suradnji na području odgoja i kulture, Ugovor između Svete Stolice i Hrvatske o dušobrižništvu katoličkih vjernika, pripadnika oružanih snaga i redarstvenih službi Republike Hrvatske te zadnji Ugovor između Svete Stolice i Hrvatske o gospodarskim pitanjima. Prva tri ugovora potpisana su 19. prosinca 1996., a zadnji ugovor potpisan je 9. lipnja 1998. godine. Tim konkordatskim ugovorima su međusobna pitanja riješena na demokratski način. „Nedvojbeno je da je potpisivanje Ugovora između Svete Stolice i Hrvatske pridonijelo uspostavi više jasnoće u odnosima Crkve i države, međusobnom poštovanju i konstruktivnoj suradnji za dobro građana, posebice vjernika, koji čine većinu društva.“ (Eterović, 2019.:170) Sveta Stolica ima potpisane ugovore sa 74 države. U tim ugovorima Crkva se oslanja na svoje kanonsko pravo i dokumente Drugog vatikanskog sabora, u kojima je najvažnija ljudska dobrobit i opće dobro svih.

Sveta Stolica je također imala bitnu ulogu u priznavanju Republike Hrvatske kao suverene države i kao subjekta međunarodnog prava. Priznanje nezavisnosti Republike Hrvatske temelji se na njezinim pravnim i demokratskim načelima. Sveta je Stolica priznala nezavisnost Republike Hrvatske 13. siječnja 1992. godine.

Država Grada Vatikana stvorena je traktatom 1929. godine. Uređena je Lateranskim ugovorima od 11. veljače 1929. godine. Ona je o najmanja država na svijetu koja je priznata kao subjekt međunarodnoga prava. „Dva subjekta međunarodnog prava, Sveta

Stolica i Država Grada Vatikana, ujedinjena su u osobi rimskog biskupa, pape...“ (Eterović, 2019.:179) Sveta Stolica zastupa važna moralna i etička načela koja su prepoznata svugdje u svijetu. Ona djeluje bilateralno i multilateralno. „Poslanje Svete Stolice izrazito je duhovne naravi; ona nema posebnih gospodarskih i inih materijalnih interesa. Njezino zauzimanje za boljitak čovjeka i ljudske zajednice ima uglavnom etičko i moralno polazište, nadahnuće i svrhu.“ (Eterović, 2019.:143) Svetoj Stolici je važan mir u svijetu i za to se zalaže. Veoma su joj važna i prava nacionalnih manjina.

„Apostolska je Stolica držala da treba:

1. Poštovati pravo naroda na samoopredjeljenje;
2. Poštovati prava osoba i nacionalnih zajednica;
3. Protiviti se uporabi sile u rješavanju spornih pitanja;
4. Promicati, bez prestanka i neumorno, dijalog među svim zainteresiranim stranama;
5. Omogućiti uspostavu mirne koegzistencije među narodima Jugoslavije, u pravdi i međusobnom poštovanju.“ (Eterović, 2019.:144)

4.4. Konkordatski ugovori

„U većini europskih država vrijedi načelo odvojenosti Crkve i države uz otvorenost za međusobnu suradnju. Ta se načela temelje na međunarodnim i nacionalnim pravnim zakonima, koji se, kada je riječ o Katoličkoj Crkvi, dobrim dijelom primjenjuju putem konkordatskih ugovora.“ (Eterović, 2019.:188) Konkordatima se ne privilegira odnos Katoličke Crkve u određenoj državi, nego se uređuju međusobna pitanja i suradnja. Ti se ugovori mogu i mijenjati u slučaju bitno promijenjenih okolnosti u kojima je bio sklopljen taj ugovor. Oni su najsvečanija forma ugovora između Crkve i države.

Sveta je Stolica sklapala konkordatske ugovore sa državama u kojima je na snazi rimsko-germansko pravo. Anglosasko pravo je drugačije od rimsko-germanskog prava jer se anglosasko pravo tj. common law temelji na sudskoj praksi, a ne izravno na zakonima i zakonskim načelima.

U zadnje vrijeme Sveta Stolica koristi većinom formu običnih ugovora osobito zbog praktičnosti i jednostavnosti. U konkordatima se propisuju sva pitanja međusobnih odnosa, dok u ugovorima se može odrediti usuglašavanje ugovorih strana o samo jednom području međusobnih odnosa.

4.5. Važnost Drugog vatikanskog sabora za Republiku Hrvatsku i Katoličku Crkvu

Drugi vatikanski sabor donio je važne promjene koje se odnose na Crkvu. Taj sabor je bio događaj koji je okupio biskupe cijeloga svijeta koji su se sastali 1962. godine u Vatikanu. Sazvao ga je papa Ivan XXIII. koji je bio jedan od najvećih misionara jer je izravno nastavio predaju prvih stoljeća Crkve. Papa Ivan XXIII. je preminuo pred kraj sabora, te ga nasljeđuje papa Pavao VI. Taj sabor koji je završio 1965. godine bio je najvažniji crkveni događaj 20. stoljeća. Bio je važan zbog toga jer je Crkva tada postala otvorenija prema svijetu i drugim svjetskim religijama. Prije tog sabora kršćani su bili dosta razjedinjeni, a taj je sabor pomogao da se ujedine. „Drugi vatikanski sabor (1962-1965) afirmira načelo o pravu osobe i zajednice na društvenu i građansku slobodu u vjerskim stvarima. U skladu s koncilskom konstitucijom Radost i nada inzistira se da Crkva i država, svaka na svom području, budu neovisne jedna o drugoj i autonomne.“ (Šanjek, 1997.: 15) Sabor naglašava da je služenje ljudima i Bogu bit kršćanskog života. Po služenju su u Crkvi svi ljudi jednaki. Suprotno od služenja je vladanje. Za kršćane je važno služiti svijetu i svjedočiti svoju vjeru. Saborska Deklaracija o vjerskoj slobodi pomiruje Crkvu i liberalizam. I Crkva i liberalizam su odbacili dosta obilježja koja su bila bitna za njih tijekom 19. i 20. stoljeća.

5. ZAKLJUČAK

U zaključku ovog rada sažeti su temelji liberalizma i njihovo djelovanje na Katoličku Crkvu u Republici Hrvatskoj. Odnosi i vrijednosti su u jednom dijelu i suprotstavljeni, ali i prožeti izazovima i zajedničkim djelovanjem u sadašnjim modernim vremenima.

Liberalizam je nastao u borbi protiv feudalizma, najviše na društvenom i ekonomskom području. On se odnosi kritički prema religioznim i političkim institucijama koje sputavaju individualnu čovjekovu slobodu. Liberalizam svoje pozitivne temelje bazira u demokraciji

i solidarnosti, ideji slobode, jednakosti i odgovornosti. Temelji liberalizma se zalažu za pravo napretka prema vlastitoj sposobnosti, odgovornosti, radišnosti, etičnosti, razumu. Današnja Crkva u Republici Hrvatskoj se zalaže za iste vrijednosti. Temelji liberalizma započeli su u Republici Hrvatskoj 1990. godine, kad je i Crkva doživjela svoj procvat.

Crkva je uvijek imala molitvene, materijalne i djelatne stupove građansko – crkvenih udruga. Važnost laičkih organizacija u Hrvatskoj je velika. Građansko – crkvene udruge motiviraju ljude u potrebi, da ponovno postanu aktivni članovi društva, a ne da ovisе o socijalnoj pomoći države. To je jedan od socijalnih aspekata Katoličke Crkve. Crkva može davati konkretan sud o pojedinim društveno – političkim pitanjima, ali u skladu s načelima katoličkog socijalnog nauka. Tako su također doneseni važni dokumenti Drugog vatikanskog sabora, po kojem se Crkva otvara svijetu čitajući aktualne znakove vremena. Crkva se oslanja na svoje kanonsko pravo i dokumente Drugog vatikanskog sabora te enciklike. Sadašnji papa Franjo je objavio i encikliku *Laudato si – briga za zajednički dom*, koja govori o povezanosti svih ljudi za očuvanjem planete.

Crkva u Republici Hrvatskoj ne stoji pasivno u pitanjima temeljnog uređenja države jer time se govori i o pravima i slobodama građana. Bez etičkih i moralnih vrijednosti Katoličke Crkve demokratski sustav bi bilo teško izgrađivati. Obnova Crkve uvijek je započinjala prvo od svećenstva i vjernika laika prema svijetu. Oni moraju biti moralni čimbenici u svijetu. Modeli odnosa između Crkve i države su: model državne Crkve u kojem samo jedna Crkva ima privilegirane odnose s državom (npr. Engleska, Finska); kooperacijski model u kojem država jamči prava vjerskih zajednica potpisivanjem ugovora s njima, Crkva i država su odvojene ali međusobno surađuju (npr. Republika Hrvatska, Italija, Njemačka); te separacijski model u kojem je religija potpuno privatna stvar te nema povezanosti s javnim životom (npr. Francuska, Nizozemska). Već u vrijeme pokršćavanja Hrvata, Hrvatska je razvila prijateljske odnose sa Svetom Stolicom. Sveta Stolica priznala je nezavisnost Republike Hrvatske među prvima, 13.1.1992. godine.

Odnosi Katoličke Crkve i liberalizma imaju dakle iste vrijednosti, međusobne izazove i suprotstavljanja. Katolička Crkva kao socijalna institucija u državi ne teži odvajanju Crkve od države. Današnji moderni liberalizam zbog potrošačkog mentaliteta učinio je ljude ovisnim o potrošačkim vrijednostima. Čim je čovjek ovisan, on nije slobodan. Potrošačke vrijednosti su u suprotnosti od nauka Crkve, jer Crkva slijedi u vrijednostima nauka svetog Franje Asiškog. Vjera se ne nameće nikome, a današnji liberalizam svoje stavove nameće putem reklama i marketinga. U liberalizmu je čovjek dovoljan sam sebi jer sve može

kupiti, a Crkva smatra da je interakcija sa drugim ljudima bitna za izričaj sebe i formiranje pozitivnog sustava vrijednosti osobe u životu. Sloboda u liberalizmu je sloboda tržišta moćnih i jakih. Dolazi do toga da ljudi postaju vjerski i moralno indiferentni i na kraju postaju ateisti.

Krajem 2024. godine u listopadu mjesecu bit će objavljeni rezultati Sinode o sinodalnosti, sa sjedištem u Vatikanu. Sinoda o sinodalnosti donosi zaključke o putevima liberalizma u Katoličkoj Crkvi. Bit će zanimljivo pratiti takve rezultate i daljnji slijed.

Moje mišljenje o ovoj temi je da liberalizam u svojim temeljnim formama može biti dobra smjernica za Katoličku Crkvu, kako i razmišlja sadašnji papa Franjo. Liberalizam se spominje još u 17. stoljeću, a traje sve do danas. Katolička Crkva u Republici Hrvatskoj treba poštivati odluke pape Franje. Uvođenjem liberalnog modela funkcioniranja Crkve, papa Franjo je stekao puno neprijatelja, ali i prijatelja, osobito među pukom. Liberalizam u postmodernom društvu se formirao u neoliberalizam kojeg potiče moćni kapital u svijetu, tako da kod pojedinca pospješuje konzumerizam i time čovjeka otuđuje od svojih osnovnih humanih i socioloških vrijednosti.

6. POPIS LITERATURE

Baloban, S. (2021) Dijalog u Crkvi i u društvu: Kršćanin i svijet. Zagreb: Kršćanska sadašnjost

Eterović, N. (2019) Sveta Stolica i Hrvatska: priznanje, ugovori, suradnja. Zagreb: Kršćanska sadašnjost

Feldman, A. (1998) Strossmayer i Tkalac – susret liberalizma i katoličanstva u Hrvatskoj XIX. stoljeća. U: Fleck, H.-G. (ur.), Liberalizam i katolicizam u Hrvatskoj. Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann, str. 13-25.

Ganza Aras, T. (1994) Liberalizam u Hrvata. Hrčak - portal hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/110905> (2. ožujak 2024.)

Ganza Aras, T. (1998) Postoji li u Hrvatskoj tradicija nacionalnog liberalizma?. U: Fleck, H.-G. (ur.), Liberalizam i katolicizam u Hrvatskoj. Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann, str. 75-89.

Grubišić, I. (1997) Katolicizam i postkomunizam u Hrvatskoj. U: Grubišić, I. (ur.), Crkva i država u društvima u tranziciji : zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa, Split, 27.-29. travnja 1995. Split: Knjižnica Dijalog, str. 157-164.

Grubišić, I. (1998) Kršćanstvo i sloboda (Pojedinaac, sloboda i odgovornost) U: Fleck, H.-G. (ur.), Liberalizam i katolicizam u Hrvatskoj. Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann, str. 133-142.

Jelenić, J. (1997) Solidarnost u izgradnji novog društvenog poretka. U: Grubišić, I. (ur.), Crkva i država u društvima u tranziciji : zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa, Split, 27.-29. travnja 1995. Split: Knjižnica Dijalog, str. 129-155.

Jukić, J. (1995) Kršćanstvo i liberalizam. Hrčak - portal hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa. Dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/file/51359> (17. siječanj 2024.)

Jukić, J. (1997) Liberalizam i kršćanstvo. U: Grubišić, I. (ur.), Crkva i država u društvima u tranziciji : zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa, Split, 27.-29. travnja 1995. Split: Knjižnica Dijalog, str. 81-107.

Kovačević, B. (2015) Teškoće suvremenog liberalizma. Hrčak - portal hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa. Dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/file/245210> (18. siječanj 2024.)

Laloux, J. (1981) Uvod u sociologiju religije. Zagreb: Kršćanska sadašnjost

Locke, John. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Dostupno na <https://enciklopedija.hr/clanak/locke-john> (5. travanj 2024.)

Marinović Bobinac, A. (1999) Analiza sadržaja stavova Katoličke crkve u Hrvatskoj prema tranzicijskim procesima. U: Fleck, H.-G. (ur.), Liberalizam i katolicizam u Hrvatskoj II. dio. Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann, str. 373-387.

Radja, T. (1999) Suvremeni liberalizam na zapadu. U: Fleck, H.-G. (ur.), Liberalizam i katolicizam u Hrvatskoj II. dio. Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann, str. 115-119.

Raunić, R. (2005) Pretpostavke liberalnog razumijevanja čovjeka. Zagreb: Biblioteka Filozofska istraživanja

Ravlić, S. (2021) Ideologija. U: Zrinščak, S., Kregar, J., Sekulić, D., Ravlić, S., Grubišić, K., Čepo, D., Petričušić, A. i Čehulić, M.; Opća sociologija s uvodom u sociologiju prava. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, str. 439-460.

Skledar, N. (1998) Vrijednosti i sloboda: mogućnost dijaloga između katolika i liberala. U: Fleck, H.-G. (ur.), Liberalizam i katolicizam u Hrvatskoj. Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann, str. 162-175.

Šagi, B.-Z. (1997) Novi stavovi Katoličke crkve u odnosu Crkve i države. U: Grubišić, I. (ur.), Crkva i država u društvima u tranziciji : zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa, Split, 27.-29. travnja 1995. Split: Knjižnica Dijalog, str. 17-24.

Šanjek, F. (1997) Odnosi Crkve i države u povijesnoj retrospektivi. U: Grubišić, I. (ur.), Crkva i država u društvima u tranziciji : zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa, Split, 27.-29. travnja 1995. Split: Knjižnica Dijalog, str. 7-15.

Šimundža, D. (1997) Demokratski procesi i Crkva. U: Grubišić, I. (ur.), Crkva i država u društvima u tranziciji : zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa, Split, 27.-29. travnja 1995. Split: Knjižnica Dijalog, str. 109-128.

Ustav Republike Hrvatske (Narodne novine, 05/14)

Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica (Narodne novine, 73/13)

Zrinščak, S. (1997) Religija, Crkva i treći sektor u srednjoj i istočnoj Europi. U: Grubišić, I. (ur.), Crkva i država u društvima u tranziciji : zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa, Split, 27.-29. travnja 1995. Split: Knjižnica Dijalog, str. 65-79.

Zrinščak, S. (2021) Religija. U: Zrinščak, S., Kregar, J., Sekulić, D., Ravlić, S., Grubišić, K., Čepo, D., Petričušić, A. i Čehulić, M.; Opća sociologija s uvodom u sociologiju prava. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, str. 489-513.

Izjava o izvornosti

Ja, Antonija Hašić pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključiva autorica diplomskog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristila drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Antonija Hašić, v.r.